

OSMANLI DÖNEMİ MİMARİ ESERLERİNDEKİ CELİ SÜLÜS YAZILARDA TETÂBUK

TETABUK IN CELI SULUS WRITINGS ON THE ARCHITECTURAL WORKS IN THE OTTOMAN PERIOD

Berrin Yapar Ünal*

Öz

Hat sanatındaki her bir yazı çeşidinin kendine ait farklı bir anatomik yapısı vardır. Alfabenin birimi olan harfler bu yapının en önemli unsurudur çünkü harflerin anatomileriyle yazı oluşmaktadır. Her harf şekil itibarıyla ölçü, form, oran ve orantı bakımından farklılık içerse de temelde morfolojik olarak diğer harflerle benzer yapılara sahiptir. Hat sanatında farklı harf ve kelimelerin benzer kısımlarının yazıda denk gelmesi ya da denk getirilerek ortak kullanılmasına tetâbuk denir. Yazıda tetâbuk örnekleri levhalarda, mezar taşlarında ve mimari eserlerde cami, mescit, imaret, türbe gibi yapıların üzerinde mermer, taş, çini ve kalemîşi uygulamalarında görülmektedir. Bu makalede Osmanlı Dönemi mimari eserlerinde bulunan yazılardaki tetâbuk örnekleri tespit edilerek, örneklerle değerlendirilecektir. Ayrıca tespit edilen tetâbuklu harfler çizilerek tablo haline getirilecek, buldukları yapı, yazıların yapıdaki konumu, uygulama şekli ve hattatı hakkında bilgi verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Hat sanatı, Tetâbuk, Mimari, Kitabe, Celi Sülüs.

Abstract

Each writing type in the calligraphy has specific an atomic structure. Letters, which are the units of alphabet are the most significant factors of this structure, because an atomy of letters constitutes the writing. Even each letter is different in terms of form, meter, ratio and proportion, but they have similar structures with other letters morphologically. In calligraphy, fitting of the similar parts of different letters and words in writing or collectivization them by fitting is called as tetabuk. Tetabuk samples in writing are seen as marble, stone, tile and hand-drawn applications on the plates, grave Stones and architectural Works such as mosques, small mosques, imarets, tombs. In this article, tetabuk samples on the architectural works in the Ottoman Period are determined and they will be evaluated by samples. Furthermore, determined letters with tetabuk will be underlined and listed as a table, their structures, positions of letter in the structure, application type and its calligrapher will be informed.

Keywords: Calligraphy, Tetabuk, Architecture, Inscription, Celi Sülüs.

Araştırma Makalesi // Başvuru tarihi: 01.10.2019 - Kabul tarihi: 25.11.2019.

**Dr. Öğr. Üyesi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Geleneksel Türk Sanatları Bölümü Eski Yazı Anasanat Dalı, berrin.yapar.unal@msgsu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-7650-2053>.

1. Giriş

Mimari eserlerde eserin dili ve kimliği olan yazı, kronolojik bilgi içermesi sebebiyle dönemine ait tarih, sanat, kültür ve medeniyet açısından bilgi veren önemli bir kaynaktır. Bunun yanı sıra kitabelerde yer alan yazının yapısı, tarihi, sanatçısı ve sanatsal tekâmülü hakkında yine abideler üzerindeki örnekleri takip ederek değerlendirmeler yapmak mümkündür. Bu çalışmanın konusu olan yazılarda uygulanan tetâbukun tarihi süreçteki gelişiminin ve kullanım biçimlerinin belirlenmesi, kitabeler ve yapıları süsleyen yazıların incelenmesi yoluyla olacaktır.

Tetâbuk kelimesi Arapça “tıbk” kökünden türemekte olup “uyuma, uygun gelme, uygun düşme” (Devellioğlu 1997:1098) anlamlarına gelir. Hat sanatında harf ve kelimelerin benzer kısımlarının terkipte denk gelmesi ya da denk getirilerek ortak kullanılmasına tetâbuk denir. Bu şekilde kullanılan harfler “tetâbuk ettirilmiş” yahut “tetâbuklu” olarak ifade edilir.

Hat sanatı yazı sistemi olarak harflerin kelimenin başında ortasında ve sonunda bünye değişikliği göstermesiyle farklı tasarımlar yapmaya uygun zengin bir yapıya sahiptir. Harflerdeki çeşitli form değişiklikleriyle kıvrak şekiller oluşturabilme olanağı aynı ibarenin farklı terkiplerle yazılabilmesine imkân verir. Bunun yanı sıra yazı çeşitlerinin de kendine özgü formlar içermesiyle hat sanatı hattatlara her bir tasarımda yenilik yapabileceği özgürlüğü sunar. Yazı sisteminin sağladığı zengin harf yapısı dışında hattatlar çeşitli kompozisyon biçimleri de oluşturarak tasarımda farklılıklar yaratmaktadırlar.

Hat sanatındaki her bir yazı çeşidinin kendine ait anatomik bir yapısı vardır. Bu yapı öncelikle alfabenin birimi olan harflerin anatomileriyle oluşur. Çünkü yazıyı oluşturan en önemli unsur harflerdir. Her harf şekil itibarıyla ölçü, form, oran ve orantı bakımından farklılık içerirse de temelde yazı çeşidine bakıldığında morfolojik olarak diğer harflerle benzer yapılara sahip olduğu görülür. Hatta hat sanatına ait kaynaklarda harflerin şekil ve ölçüleri izah edilirken aynı yazı çeşidindeki başka bir harf yapısının kaynak alındığı görülmektedir. Örneğin Yâkut ve İbn Hilâl'e göre; sülüs hattındaki müstakil “Kaf” harfinin vav'ın baş kısmının nun harfine eklenerek, “Lam” harfinin elif ile nun çanağından, “Ya” harfinin biri diğerinin tersine takılmış iki dal harfinden ibaret olduğu belirtilmektedir (Yazır, 1989:352-357; Hakkâkzâde, 1986:53-80).

Çalışmamızın konusu olan tetâbuk, harf anatomilerindeki benzer yapıların ortak kullanımıyla oluşan bir tasarım biçimidir. Hattat kitabe, kuşak yazısı, mezar taşı, levha vb. alanlar için yazdığı metindeki harf bünyelerinin uygun geldiği durumlarda terkipteki bazı harfleri üst üste getirerek tetâbuklu olarak kullanabilir. Yapılan bu tasarım şekli tamamen hattatın terkipte yapmak istediği istif düzenine bağlı olarak gelişmekte olup bazen yazılacak alan için metnin fazla geldiği durumlarda da yapıldığı görülmektedir.

Hem mimaride hem de levhalar üzerindeki yazılarda tetâbuklu yazım şekilleri mevcuttur. Levha eserlerde harflerin uygun düştüğü durumlarda yapılan tetâbuk uygulamalarının yanı sıra özellikle tetâbuklu olması için tasarlanan ve yazıdaki birçok harfin birbirinden çıkan parçalarla oluştuğu örnekler mevcuttur. Bu eserlerde uygun metinler seçilerek tetâbuk bir tasarım şekli olarak uygulanmıştır. Mimaride ise metin içerisinde harf bünyelerinin uygun geldiği durumlarda uygulandığı görülmektedir.

Mimari eserler üzerindeki yazılarda tetâbuk çoğunlukla celi sülüs yazılarla yazılmış, nadir olarak celita'lîk örneklere de rastlanmaktadır. Celi ta'lik hattı ile yazılmış üç örnek tespit edilmiştir. Birincisi Bursa Ulu Cami'de kalemîşi tekniği ile duvara uygulanmış 'min külli feccinamîk' Hacc Suresi 27. ayetinin bir kısmının yazılı olduğu terkiptir. Bu terkipte nun, lam, kaf harflerinin çanak cim harfinin küpü müşterek kullanılmış olup çok tetâbuklu ilginç bir örnektir (Görsel 1). Diğeri, Edirne Dârul hadis Camii (838/1435) inşa kitabesindedir ve mim harfinin kuyruğu ile bir alt satırda bulunan elif harfinin dikey uzantısı kitabede iki farklı yerde ortak kullanılmıştır (Tüfekçioğlu, 2001:221-223,650). Üçüncüsü, Sakız Adası Kale içindeki Türk mezarlığında bulunan 1252/1836 tarihli Sakız Adası'nın Müftüsüne ait mezar taşında geçen "farz-ı hac" kelimelerindeki dat harfinin çanağı ve cim harfinin küp kısmının tetâbuklu örneğidir (Görsel 2).

Görsel 1. Bursa Ulu Cami

Görsel 2. Sakız Adası, mezar taşı (1252/1836)

Mimari eserlerde daha çok celi sülüs hattıyla tetâbuk örnekleri uygulandığı için bu çalışmada celi sülüs yazılarda yapılmış tetâbuklar üzerinde durulacaktır. Mimari eserler üzerinde tespit edilen tetâbuk örnekleri cami, türbe, imaret, saray gibi yapıların kitabe, kuşak yazısı, mihrap ve minber yazılarında, kapı ve pencere üstünde bulunan alınlıklardaki yazılarda taş, mermer, çini üzerinde ve kalemişi olarak duvara uygulanmıştır.

Bu çalışma sırasında görülen en eski tarihli örnek İznik Çandarlı Halil Hayreddin Paşa türbesinde (789/1387), Paşa'ya ait sandukanın şahidesinde bulunmaktadır. Celi sülüs hattı ile yazılı baş taşının üçüncü satırında geçen "...ve mağrib" kelimesinde bulunan vav harfi ve mim harfi tetâbuk ettirilmiştir (Tüfekçioğlu, 2001:59,67,557). (Görsel 3) Aynı türbede bulunan (809/1406) Çandarlı Halil Hayreddin Paşa'nın oğlu Ali Paşa'nın celi sülüs hattı ile yazılı baş taşında ve sandukasının üst kısmında da farklı harflerin tetâbuklu olarak yazıldığı görülür. (Görsel 4) Türbede yer alan bu iki mezardaki yazılar arasında yirmi yıl olmasına rağmen benzer yazı üslûplarında yazıldığı görülmektedir (Tüfekçioğlu, 2001:66). Dönem itibariyle Selçuklu celi sülüsü etkisinde olan türbedeki yazılarda yeni arayışlar ve bazı yeniliklerin mevcut (Gününç, 2009:50) olduğu söylenebilir. Tetâbuklu yazım şekillerini bu arayışlardan biri olarak değerlendirebiliriz. Türbedeki örneklerinden sonra Edirne Eski Cami (816/1414) minber kapısındaki celi sülüs müsenna yazıda fe ve mim harfi başları tetâbuklu olarak yazılıdır. (Görsel 5) Bursa Yeşil Cami (822/1419) çini kuşak yazısında, iç pencere ve kapı üstündeki alınlıklarda çeşitli harf tetâbukları yapılmıştır.

Görsel 3. Halil Hayrettin Paşa'ya ait baş taşı (789/1387).

Görsel 4. Ali Paşa Lahdi (809/1406).

Görsel 5. Edirne Eski Cami (816/1414), Minber kapısı üzerindeki yazı.

14. yüzyıl sonu 15. yüzyıl başlarında ilk örnekleri görülen tetâbuklu harfler daha sonraki dönemlerde sıklıkla yapılmıştır. Özellikle yazılarda harf bünyelerinin ortak olarak yazılmaya uygun olduğu durumlarda mim ve vav harflerinin baş kısımları, küp ve çanaklı harflerin, kâfsereni yerine vav, ra, nun harfleri, ya-yı makus harfi ile çanaklı ve keşideli harflerin tetâbuklu olarak yazıldığı örnekler tespit edilmiştir.

2. Mimari Eserler Üzerindeki Yazılarda Harf Tetâbukları

2.1. Vav ve Mim Harflerinin Tetâbuku

Bu tetâbuk şeklinde iki harfin baş kısımları ortak kullanılır. Vav harfi müstakil ya da kelime sonundaki haliyle, mim harfi de müstakil yahut kelime başındaki şekliyle yapılmaktadır. Örneklerde vav harfinin mürsel ve mukavver olarak iki farklı hali ile uygulandığı görülür. Ayrıca vav harfiyle yapılan ortak yazım şeklinin yanında aynı tetâbuk şeklinin kaf ve fe harfleriyle de yapıldığı örnekler mevcuttur. Bu çalışmada görülen harf yapılarının müşterek kullanıldığı en eski örnek bu tetâbuk şekliyle yapılmıştır. Çandarlı Hayreddin Paşa türbesinde, Edirne Eski Cami

minber kapısındaki müsenna yazıda ve Fatih Camii taç kapının sağındaki kitabede 14 ve 15. yüzyıla ait bu tarzda yapılmış tetâbuk örnekleri mevcuttur. Üsküdar Atik Valide Sultan Camii'nde bu tetâbuklu yazım şekli çini üzerinde üç farklı yerde görülmektedir (Görsel 6, 7, 8, 9, 10, 11).

Görsel 6. Fatih Camii (867-875/1463-1470) Taç Kapı Sağ Kısımındaki Kitabe.

Görsel 7. Atik Valide Camii (978-987/1570-79), Kuşak Yazısı.

Görsel 8. Atik Valide Camii, Kuşak Yazısı.

Görsel 9. Topkapı Sarayı Harem Girişi/Arabalar Kapısı (996/1588), Kitabe

Görsel 10. Sokullu Mehmet Paşa Camii (979/1571-72) Kitabe.

Görsel 11. Topkapı Sarayı Bâb-ı Humâyun Kapısı (1284/1867), Kitabe.

2.2. Ya, Nun, Sin, Şın, Lam ve Cim, ha, hâ, Ayn, Ğayn Harflerinin Tetâbuku

Bu tetâbuk şeklinde harflerin çanak ve küp kısımları ortak kullanılmaktadır. Ya, nun, sin, şın harfleri müstakil ya da kelime sonundaki şekliyle ve cim, ha, hâ, ayn, ğayn harfleri müstakil yahut kelime sonundaki haliyle yapılmaktadır. Bu yazım tarzı tetâbuk uygulamalarında örnekleri çok görülen müşterek kullanım şekillerinden biridir. (Görsel 12, 13, 14, 15,16) Bunların dışında vav, ba, te, fe harflerinin kendinden sonra gelen ha, hâ, ayn, ğayn harfleri ile tetâbuk ettiği örnekler de mevcuttur (Görsel 17). Bursa Yeşil Camii çini kuşak yazısında, Bursa Yeşil Türbe çini iç pencere alınılığında, Bursa Muradiye Camii kitabesinde 15. yüzyılın ilk yarısına ait bu tarzda yapılan tetâbuk örnekleri vardır.

Görsel 12. Bursa Yeşil Cami
(822/1419) Kuşak Yazısı.

Görsel 13. Manisa Muradiye Cami
(991/1583) Pencere üstü alınlık.

Görsel 14. Topkapı Sarayı
Harem Girişi (996/1588).

Görsel 15. Topkapı Sarayı
IV. Mehmed Kasrı (17. yüzyıl),
Kuşak Yazısı.

Görsel 16. Topkapı Sarayı Sofa-i Hümayun
(17. yüzyıl), Kitabe.

Görsel 17. Bursa Muradiye
Camii (830/1426),
İnşaa Kitabesi.

2.3. Kâf Sereni ile Nun, Ra, Vav Harflerinin Tetâbuku

Bu tetâbuk şeklinde nun harfinin çanak kısmı yahut mürsel olarak yazılan ra ve vav harflerinin kuyruk kısımları kâf sereni yerine uygulanır. Ali bin Sûfiketebeli Fatih Camii (867-875/1463-1470) taç kapının sol kısmındaki kitabede kâf sereniyle nun harfinin çanak kısmı ortak kullanılmıştır. (Görsel 18) Aynı tetâbuk şekli Topkapı Sarayı III. Murad Odası (16. yüzyıl) çini kuşak yazısında ve Üsküdar Selimiye Camii (1219/1804) kuşak yazısında görülmektedir. (Görsel 19) Topkapı Sarayı Bab-ı Hümayun (883/1478-79) kitabesinde Hattat Ali bin Yahya Sûfikâf sereni yerine müstakil ra harfini yazarak tetâbuk yapmıştır. (Görsel 20) Nuru osmaniye Camii (1169/1748) kuşak yazısında kâf sereni yerine râ ve vâv harfiyle yapılan tetâbuk şekli çokça uygulanmıştır. (Görsel 21) Eyüp Sultan Camii (19. yüzyıl) kuşak yazısında mürselvav ile yapılmış tetâbuk şekli mevcuttur. (Görsel 22) Ayrıca Hattat Mustafa Rakım Efendi Nusretiye Camii (1241/1825) kuşak yazısında değişik bir tetâbuk uygulaması yaparak kâf sereni yerine sîn ve râ harf birleşimini koymuştur. (Görsel 23) Benzer harf tetâbuklarını Nakşidil Sultan Türbesi kuşak

yazısında da yapmıştır. Topkapı Sarayı Harem Dairesi hamam yolunda bulunan celi sülüs yazılı bir kitabede boru kâf ve sad harflerinin bünye olarak ortak hareket içeren kısımlarının denk getirilerek tetâbuk etmesi mimari eserler üzerindeki yazılarda başka örneği görülmemiş bir tetâbuk şeklidir. (Resim 24) Levhalarda boru kâf ile yapılan tetâbuklara daha fazla rastlanmaktadır.

Görsel 18. Fatih Camii
(867-875/1463-1470)
Taç kapının sağındaki kitabe

Görsel 19.Üsküdar Selimiye Camii
(1219/1804), Kuşak Yazısı

Görsel 20. Topkapı Sarayı
Bab-ı Hümâyun
(883/1478-79)Kitabe

Görsel 21. Nuruosmaniye Camii
(1169/1748) Kuşak Yazısı

Görsel 22. Eyüp Sultan Camii
(19. yüzyıl) Kuşak Yazısı

Görsel 23. Nusretiye Camii
(1241/1825), Kuşak Yazısı

Görsel 24. Topkapı Sarayı Harem Hamam yolu üzerinde (Tarihsiz), Kitabe.

2.4. Ya, Lam, Te, Vav ve Ya-Yı Makus Harflerinin Tetâbuku

Bu tetâbuk şeklinde ya, lam, te harflerinin çanağı ya da vav harfinin kuyruğuyla ya-yı makus harfinin geri dönen keşideli kısmı ortak kullanılmıştır. Bursa Yeşil Cami (822/1419) çini kuşak yazısında “lam ve ya-yı makus harfleri ve cami içerisindeki tabhânelerin kapı ve pencere üstlerindeki çini alınlıkların ilk satırında geçen “Tevekkül alâhâlikî” ibaresinde iki farklı tetâbuk yapılmıştır. Vav ve ya-yı makus harfleri ve ya ve ya-yı makus harfleri aynı ibarede tetâbuklu olarak görülmektedir. Tetâbuk uygulamaları bakımından Bursa Yeşil Cami’deki yazılarda ilginç örnekler mevcuttur (Görsel 25, 26).

Görsel 25. Bursa Yeşil Cami (822/1419) Kuşak Yazısı.

Görsel 26. Bursa Yeşil Cami kapı ve pencere alınlığı.

2.5. Elif, Lâm Gibi Harflerin Dikey Uzantılarının Tetâbuku

Bu tetâbuk şeklinde kelime ortasında ya da sonunda bulunan dikey harfler üst üste getirilerek ortak kullanılır. Hattat Mustafa Rakım Efendi tarafından yazılan Nusretiye Camii (1241/1825) kuşak yazısında dikey harfler birçok yerde tetâbuklu olarak istiflenmiştir. (Görsel 27) Hattat Kazasker Mustafa İzzet Efendi’nin yazdığı Fatih Hırka-i Şerif Camii’nin (1267/1851) içindeki yazılarda da hat sanatında pek örneği görülmeyen bir tetâbuk yapılarak müstakil lâm harfi ile kelime başındaki lâm harfi üst üste getirilerek dikey kısmı ortak kullanılmıştır. (Görsel 28) Hattat Ömer Vasfi Efendi ketebeli Sultan Reşat Türbesi (1332/1914) çini kuşak yazısında yine dikey harflerle tetâbuk yapıldığı görülmektedir.

Görsel 27. Tophane Nusretiye Camii (1241/1826).
Kuşak Yazısından Detay

Görsel 28. Fatih Hırka-i Şerif.
Camii (1267/1851), Kuşak Yazısı.

Hattatlar bir istif yaparken hem hattın kurallarına uygun hem de yazının estetik değerlere sahip olması adına birçok dengeyi gözetmeye çalışırlar. Yazının okunur olması da bu değerler arasındadır. Hat sanatı vermek istediği mesajı yazı yoluyla iletmeyi amaçlamaktadır ve okunabilirlik bunun en önemli şartlarından biridir. Mimari eserler üzerinde yer alan tetâbuklu yazımlarda okunabilirlik olgusunun öncelikli olduğunu düşünmekteyiz. Çalışmamız sırasında tespit ettiğimiz kitabe, kuşak yazısı, pencere ve kapı üstlerinde bulunan alınlık yazılarında aynı metinde tetâbukun sıklıkla yapılmaması bunun bir belirtisidir. Örneğin incelenen bir kitabede tetâbuka en fazla bir ya da birkaç yerde rastlamak mümkündür.

Hat sanatında muhteva-mekân ilişkisi gözetilerek yapılarda sıklıkla ayet-i kerimeler, hadis-i şerifler, Esmâ-i Hüsnâ, çâr-yâr-ı güzîn hem dış hem de iç mekânda buldukları yerle uygun kullanılmışlardır (Açıkgozoğlu, 2009:181,182). Bu nedenle bazı metinler birçok yapıda yer almaktadır. İncelenen eserlerde aynı harflerle yapılan tetâbukun metninin de aynı olduğu görülmüştür. Örneğin Ayet-el Kürsî'nin “men zelleziyeşfeu” kelimelerinde “müstakil ya-kelime sonunda ayn” harflerinin çoğunlukla tetâbuklu olarak yapıldığı belirlenmiştir. Şehzadebaşı Rüstem Paşa Türbesi çini kuşak yazısında, Hattat Üsküdari Mehmet Efendi ketebeli Ayasofya Camii mihrap sofası yarım kuşak yazısında, Hattat Demircikulu Yusuf tarafından yazılan Kılıç Ali Paşa Camii çini iç pencere alınlığında, Manisa Muradiye Camii çini iç pencere alınlığında, Topkapı Sarayı III. Murad Odası çini kuşak yazısında, Tophaneli Mahmud Çelebi tarafından yazılan Topkapı Sarayı Bağdat Köşkü çini kuşak yazısında, Üsküdar Çinili Cami çini iç pencere alınlığında, Beylerbeyi Hamid-i Evvel Camii çini kuşak yazısında bu tetâbuk şekli aynı ibare ile görülmektedir (Görsel 29, 30, 31). Ayrıca “müstakil lâm-kelime sonunda ayn” tetâbuku da

Topkapı Sarayı Harem Dairesi'ndeki birçok mekânda aynı metin ile karşımıza çıkmaktadır. IV Mehmed Kasrı, Şehzadeler Koğuşu, Karaağalar Taşlığı, Has Oda 'da 17. yüzyıla ait çini üzerinde kartuşlarla ayrılan kuşak yazılarında görülmektedir. Esmâ-i Hüsna'dan "El-Hâfiz ve Er-Râfi" isimlerinde geçen dat ve ayn harflerinin küp ve çanak kısımlarıyla yapılan tetâbuk şekli Sokullu Mehmet Paşa Camii üst kat çini pencere alınlığı, Nişancı Mehmed Paşa Camii iç pencere alınlığı, Ayasofya Camii I. Mahmud Kütüphanesi Okuma Odasının piriç iç pencere alınlığında karşımıza çıkmaktadır. (Resim 32, 33) Bursa Yeşil Cami içindeki tabhânelerin kapı ve pencere üstlerindeki çini alınlıkların ilk satırında geçen "Tevekkülâlahâlikî" ibaresi cami içerisindeki dört farklı yerde aynı şekilde tetâbuklu yapılmıştır.

Görsel 29. Kılıç Ali Paşa Camii
(988/1580), Pencere Alınlığı.

Görsel 30. Üsküdar Çinili Camii
(1050/1640) Pencere Alınlığı.

Görsel 31. Hamid-i Evvel Camii
(1192/1778), Kuşak Yazısı.

Görsel 32. Sokullu Mehmet Paşa Camii
(979/1571-72) Pencere Alınlığı.

Görsel 33. Nişancı Mehmed Paşa Camii
(992-997/1584-89) Pencere Alınlığı.

Hattatlar yazdıkları yazılarda, yaptıkları istiflerde hattın kurallarına bağlı kalmanın yanı sıra tasarımlarında farklılık ve yenilik arayışlarında da bulunmuşlardır. Yapılan bazı yenilikler diğer hattatlar tarafından benimsenip uygulandığı gibi yazının gelişimiyle birlikte terk edilenler

de olmuştur. Erken dönem Osmanlı mimarisindeki yazılarda örnekleri görülmeye başlanılan harf tetâbukları birçok hattat tarafından yazılarında uygulanmıştır. Farklı mimari eserlerde yer alan yazılarda aynı harflerle yapılan tetâbukun metninin de aynı olması bu tarz uygulamaların sevildiğinin bir göstergesidir. Hatta bu durum döneme ait bir tasarım modası olarak bile nitelendirilebilir.

Tablo 1. Mimari eserler üzerindeki yazılarda yapılan tetâbuk örnekleri aşağıdaki tabloda verilmektedir. Tabloda yer alan harflerin anatomilerindeki ortak kullanılan tetâbuklu alanlar kırmızı renk ile belirtilmiştir. Her bir tetâbuk şekli tespit edildiği yer yazılarak listelenmiştir.

Mimari Eserler Üzerindeki Harf Tetâbukları					
					
1. Müstakil Mürsel Vav – Müstakil Ra	2. Müstakil MukavverVav -Kelime Başında Mim	3. Müstakil Mürsel Vav - Kelime Başında Mim	4. Kelime Sonunda MukavverVav- Kelime Başında Mim	5. Kelime Sonunda Mürsel Vav – Müstakil Mim	
					
6. Kelime Başında Fe Müstakil Mim	7. Kelime Sonunda Kaf - Kelime Başında Mim				
					
8. Müstakil Ya – Kelime Sonunda Ayn	9. Müstakil Sin - Kelime Sonunda Ayn	10. Müstakil Lam – Kelime Sonunda Ayn	11. Müstakil Vav - Kelime Sonunda Ayn	12. Kelime Sonunda Ya – Kelime Sonunda Ayn	13. Kelime Sonunda Sad /Dad– Kelime Sonunda Ayn

					
14. Müstakil Ya – Müstakil Cim	15. Müstakil Nun – Kelime Sonunda Cim	16. Kelime Sonunda Ya – Müstakil Cim	17. Kelime Sonunda Ya - Kelime Sonunda Cim		
					
18. Müstakil Mürsel Ra - Kelime Başında Kâf	19. Müstakil Mürsel Vav- Kelime Başında Kâf	20. Müstakil Nun- Kelime Başında Kâf	21. Ra/Sin Ra- Kelime Başında Kâf	22. Boru Kâf- Kelime Ortasında Sad	
					
23. Müstakil Lam- Kelime Sonunda Ya-yı makus	24. Müstakil Vav- Kelime Sonunda Ya-yı makus	25. Kelime Sonunda Ya- Kelime Sonunda Ya-yı makus	26. Kelime Sonunda Te- Kelime Sonunda Ya-yı makus		
					
27. İki Dikey Harf	28. Müstakil Lam - Kelime Başında Lam				

1. Müstakil Mürsel Vav – Müstakil Ra: Topkapı Sarayı Karaağalar Taşlığı (1222/1807-1808) Manzum kitabesi
2. Müstakil Mukavver Vav – Kelime Başında Mim: Bursa Şehzade Ahmet Türbesi (919/1513) kalemîşi kuşak yazısı, Hasan Üsküdarî tarafından yazılan Üsküdar Atik Valide Camii (978-987/1570-79) çini kuşak yazısı ve çini iç pencere alınlığı

3. Müstakil Mürsel Vav – Kelime Başında Mim: İznik (789/1387) Çandarlı Hayreddin Paşa türbesinde, Paşa'ya ait sandukanın baş taşının iç yüzünde, Hasan Üsküdarî tarafından yazılan Üsküdar Atik Valide Camii (978-987/1570-79) çini kuşak yazısı, Topkapı Sarayı Harem girişi / Arabalar kapısı (996/1588) kitabesi
4. Kelime Sonunda Mukavver Vav – Kelime Başında Mim: Sokullu Mehmet Paşa Camii (979/1571-72) son cemaat yeri revağının orta kemerindeki kitabe, Hattat Abdülfettah Efendi ketebeli Topkapı Sarayı Bâb-ı Humâyun Kapısı (1284/1867) kitabesi
5. Kelime Sonunda Mürsel Vav – Müstakil Mim: Hattat Mustafa Rakım Efendi'nin tarafından yazılan abisi İsmail Zühdü'nün mezar taşı
6. Kelime Başında Fe - Müstakil Mim: Edirne Eski Cami (816/1414) minber kapısındaki müsenna yazıda
7. Kelime Sonunda Kaf – Kelime Başında Mim: Fatih Camii (867-875/1463-1470) Taç Kapı Sağ Kitabesi
8. Müstakil Ya – Kelime Sonunda Ayn: Şehzadebaşı Rüstem Paşa Türbesi (968/1561) çini kuşak yazısı, Hattat Üsküdarî Mehmet Efendi ketebeli 1016/1607 tarihli Ayasofya Camii mihrap sofası yarım kuşak yazısı, Hattat Demircikulu Yusuf tarafından yazılan Kılıç Ali Paşa Camii (988/1580) çini iç pencere alınlığı, Manisa Muradiye Camii (991/1583) çini iç pencere alınlığı, 16. yüzyıl Topkapı Sarayı III. Murad Odası çini kuşak yazısı, Tophaneli Mahmud Çelebi tarafından yazılan Topkapı Sarayı Bağdat Köşkü (1049/1639) çini kuşak yazısı, Üsküdar Çinili Cami (1050/1640) çini iç pencere alınlığı, Beylerbeyi Hamid-i Evvel Camii (1192/1778) çini kuşak yazısı
9. Müstakil Sin – Kelime Sonunda Ayn: Bursa Yeşil Cami (822/1419) çini kuşak yazısı, Bursa Yeşil Türbe (824/1421) çini iç pencere alınlığı
10. Müstakil Lam – Kelime Sonunda Ayn: Topkapı Sarayı IV Mehmed Kasrı (17. yüzyıl) çini kuşak yazısı, Topkapı Sarayı Şehzadeler Koğuşu (17. yüzyıl) çini kuşak yazısı, Topkapı Sarayı Karaağalar Taşlığı (17. yüzyıl) çini kuşak yazısı, Topkapı Sarayı Has Oda çini kuşak yazısı
11. Müstakil Vav – Kelime Sonunda Ayn: Bursa Muradiye Camii (830/1426) kitabesi
12. Kelime Sonunda Ya – Kelime Sonunda Ayn: Bursa Yeşil Türbe (822/1419) çini inşaa kitabesi
13. Kelime Sonunda Sad /Dad– Kelime Sonunda Ayn: Sokullu Mehmet Paşa Camii (979/1571-72) içi üst kat çini pencere alınlığı, Nişancı Mehmed Paşa Camii (992-997/1584-89) iç

- pencere alınlığı, Ayasofya Camii I. Mahmud Kütüphanesi Okuma Odasının (1739) piriç iç pencere alınlığı
14. Müstakil Ya - Müstakil Cim: Tophaneli Mahmud Çelebi tarafından yazılan Topkapı Sarayı Bağdat Köşkü (1049/1639) çini kuşak yazısı
  15. Müstakil Nun – Kelime Sonunda Cim: Gelibolu Saruca Paşa İmaretı (840/1436-1437) kitabesi
  16. Kelime Sonunda Ya - Müstakil Cim: Topkapı Sarayı Sofa-i Hümâyun (17. yüzyıl) çini kitabe
  17. Kelime Sonunda Ya - Sonda Cim: Topkapı Sarayı Harem girişı / Arabalar kapısı (996/1588) kitabesi
  18. Müstakil Mürsel Ra – Kelime Başında Kâf: Hattat mumcuzâde Mehmed Efendi tarafından yazılan Nuruosmaniye Camii (1169/1755) kuşak yazısı
  19. Müstakil Mürsel Vav - Kelime Başında Kâf: Hattat mumcuzâde Mehmed Efendi tarafından yazılan Nuruosmaniye Camii (1169/1755) kuşak yazısı, Üsküdar Selimiye Camii (1220/1805) kuşak yazısı, Eyüp Sultan Camii (19. yüzyıl) kuşak yazısı, Topkapı Sarayı Arzhane kuşak yazısı
  20. Müstakil Nun – Kelime Başında Kâf : Topkapı Sarayı III. Murad Odası (16. yüzyıl) çini kuşak yazısı, Üsküdar Selimiye Camii (1220/1805) kuşak yazısı, Hattat Mustafa Rakım tarafından yazılan Tophane Nusretiye Camii (1241/1826) kuşak yazısı
  21. Ra/Sin Râ - Kelime Başında Kâf: Hattat Ali bin Yahya Sûfi'nin yazdığı Topkapı Sarayı Bab-ı Hümâyun (883/1478-1479) ikinci kitabesi, Hattat Mustafa Rakım tarafından yazılan Tophane Nusretiye Camii (1241/1826) kuşak yazısı
  22. Boru Kâf- Kelime Ortasında Sad: Topkapı Sarayı Harem Dairesi hamam yolunda bulunan kitabede
  23. Müstakil Lam – Kelime Sonunda Ya-yı makus : Bursa Yeşil Cami (822/1419) çini kuşak yazısı
  24. Müstakil Vav - Kelime Sonunda Ya-yı makus: Bursa Yeşil Cami (822/1419) tabhânelerindeki kapı ve pencere üstü çini alınlıklarında
  25. Kelime Sonunda Ya - Kelime Sonunda Ya-yı makus: İznik (789/1387) Çandarlı Hayreddin Paşa türbesinde, Ali Paşa'ya ait sandukanın üzerinde, Bursa Yeşil Cami (822/1419) tabhânelerindeki kapı ve pencere üstü çini alınlıklarında
  26. Kelime Sonunda Ta - Kelime Sonunda Ya-yı makus: Bursa Yeşil Cami (822/1419) üst kat mahfili çini pencere alınlığı

27. İki Dikey Harf: Hattat Mustafa Rakım tarafından yazılan Tophane Nusretiye Camii (1241/1826) kuşak yazısı
28. Müstakil Lam – Kelime Başında Lam Hattat Kazasker Mustafa İzzet Efendi'nin yazdığı Fatih Hırka-i Şerif Cami (1267/1851) kuşak yazısı

3. Sonuç

Hat sanatının tarihi seyri içerisinde değişiklik anlayışının ve arayışının ifadesi olarak uygulanan tetâbuk, levhalarda, mimari eserlerde ve mezar taşlarındaki yazılarda karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmada Osmanlı Dönemi mimari eserlerindeki yazılarda tetâbuklu yazım örnekleri tespit edilerek, yazı çeşidi, hattatı, yazım şekilleri ve uygulama alanları bakımından incelenip örneklerle değerlendirildi. Değerlendirmeler sonucunda cami, türbe, imaret ve Topkapı Sarayı'nın çeşitli mekânlarında taş, mermer ve çini üzerine farklı tekniklerle uygulanmış kitabe, kuşak, mihrap ve minber yazılarında, kapı ve pencere üstünde bulunan alınlıklardaki yazılarda tetâbuk örneklerinin yapıldığı görüldü. Osmanlı'nın erken dönem mimari eserlerinde ilk uygulamalarına rastladığımız tetâbuklu yazım şeklini aralarında hat sanatına yön veren Hattat Mustafa Rakım Efendi, Hattat Kazasker Mustafa İzzet Efendi gibi farklı birçok hattat uygulamıştır. Yazının gelişmesi ve harf anatomilerindeki farklılaşmalar bu yazım şeklinin zamanla mimaride daha az kullanılmasına neden olmuştur. Mimari eserlere göre tetâbukun daha cesur örneklerinin verildiğini düşündüğümüz levhalardaki eserler ayrıca incelenmesi gereken bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kaynakça

Açıkgözoğlu, A. S. (2015). “*Türk Mimarisinde Hat Sanatı*”, Hat ve Tezhip Sanatı, ed. Ali Rıza Özcan, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını, s.181-197.

Alparslan, A. (1976-1977). “Mimari Yapıların Yazı Sanatı Bakımından Önemi”, *Boğaziçi Üniversitesi (Beşeri Bilimler) Dergisi*, Cilt IV-V, Sayı 1- 14.

Alparslan, A. (2004). *Osmanlı Hat Sanatı Tarihi*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Devellioğlu, F. (1997). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara: Aydın Kitabevi Yayını.

Dumlupınar, Z. (2018). “Topkapı Sarayı Harem Dairesi 17. Yüzyıl Çinileri”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl 6, Sayı 81, s.300-310.

Gününç, F. (2015). “*Anadolu Selçuklu Dönemi Celî Sülüs Yazısının Beylik Dönemine Etkileri*”, Hat ve Tezhip Sanatı, ed. Ali Rıza Özcan, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını, s.47-57.

Hakkâkzâde, M. H. (1986). *Mizânü'l-hatt*, Haz. Abdülkadir Dedeoğlu, İstanbul: Osmanlı Yayınevi.

Tüfekçioğlu, A. (2001). *Erken Dönem Osmanlı Mimarisinde Yazı*, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayını.

Özkafa, F. (2008). *İstanbul Selâtin Camilerinin Kuşak Yazıları*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi SBE Sanat Tarihi Anabilim Dalı.

Yazır, M. B. (1981). *Medeniyet Âleminde Yazı ve İslâm Medeniyetinde Kalem Güzeli I-II*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayını.

Yazır, M. B. (1989). *Medeniyet Âleminde Yazı ve İslâm Medeniyetinde Kalem Güzeli III*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayını.